

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

УДК 343.915

В.О. Черкое

М.А. Драчевський

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ПРОТИПРАВНІ ДІЯННЯ

У статті розглядаються особливості психологічної структури особистості сучасного українського підлітка, які впливають на його втягнення до протиправної діяльності.

Ключові слова: *підліток, протиправна діяльність, психологічний чинник, акселерація, структура особистості.*

В статье рассматриваются особенности психологической структуры личности современного украинского подростка, которые влияют на его вовлечение в противоправную деятельность.

Ключевые слова: *подросток, противоправная деятельность, психологический аспект, акселерация, структура личности.*

In the article the features of psychological structure of the personality of the modern Ukrainian teenager which influence on his engaging in unlawful activity were investigated.

Key words: *teenager, unlawful activity, psychological aspect, acceleration, structure of personality.*

За сучасних умов розвитку суспільних відносин в Україні особи, які не досягли повноліття, є найбільш кримінально уразливою часткою суспільства, яка, в свою чергу, потребує відповідної підтримки з боку громадських організацій, окремих громадян й держави в цілому. Нажаль, сьогодні збільшується кількість випадків вчинення злочинів дітьми з особливою жорстокістю та зухвалістю, при цьому досить явно простежується тенденція щодо омолодження злочинності в підлітковому середовищі, що, безумовно, впливає на формування психічного складу особистості злочинця. Психологія підлітка, який вчиняє протиправне діяння, виражається у внутрішніх передумовах антигромадської поведінки, визначається індивідуальністю особливості юридично значимої поведінки, пов'язаної із правовим становищем особи, що вчиняє злочин тощо. Така

особа має певні психологічні особливості, що знаходять свій прояв у вчиненні протиправних діянь або які стають передумовою для їх вчинення.

Вивчення психологічних особливостей підлітка, який вчиняє протиправні діяння, зумовлене правовим становищем такої особи та, відповідно, завданнями, що стоять перед державними правоохоронними органами. У зв'язку з цим, працівники підрозділів Кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ (далі – КМСД), в обов'язки яких входить безпосередня протидія поширенню злочинності в підлітковому середовищі, ставлять перед собою завдання зрозуміти "психологію" неповнолітнього правопорушника, виявити передумови й причини вчинення ним суспільно небезпечних діянь, його індивідуальні психологічні особливості, що, ймовірно, могли спонукати підлітка діяти всупереч закону, вчиняти протиправні діяння з власної ініціативи або підпадати під вплив дорослих й бути втягнутим у злочинну діяльність тощо.

Враховуючи гостроту й проблемність питань, пов'язаних з поширенням злочинності серед осіб, які не досягли повноліття, як раніше, так і сьогодні вони викликають значну стурбованість й, відповідно, привертають особливу увагу науковців та практичних працівників. Окремі питання, пов'язані з дослідженням психологічних особливостей підлітків знайшли своє висвітлення в роботах відомих вітчизняних й зарубіжних науковців, таких як Б.І. Бараненко, В.Л. Васильєв, В.Н. Кудрявцев, А.Е. Лічко, О.В. Літвінов, Н.І. Пішікіна, Ю.В. Чуфаровський та інших.

У цьому контексті ми також вважаємо за потрібне розглянути особливості психологічної структури підлітка, який вчиняє протиправні діяння, та ще раз звернути увагу на соціально-психологічні чинники, що ускладнюють ефективність протидії поширенню злочинності серед дітей.

Так, звертаючись до статистичних даних, слід зауважити, що, наприклад, станом на 2009 рік частка злочинів, які вчиняються дітьми у Хмельницькій області (довільно обраному регіоні нашої країни), становить 8,8% від загальної кількості зареєстрованих злочинів [1]. Такі особи, на наш погляд, як й інші окремі особи або групи мають відповідні психологічні чинники, що виконують значну функцію в їх злочинній діяльності. В той же час, як вважає Б.І. Бараненко, з думкою якого ми погоджуємося, що особливість даного процесу полягає в тому, що він має здебільшого латентний характер, тобто його відбитки, як правило, відкрито зовні не виявляються, а лише реалізуються у свідомості осіб, що є об'єктами оперативно-розшукового впливу, або спостерігаються сторонніми особами, які наближені до зазначених об'єктів [2, с. 72].

Формування особистості підлітка-злочинця відображається в його протиправних діяннях, що вчиняються у зв'язку з відсутністю життєвого досвіду, бажанням збагатитись, розважатись чи інших меркантильних інтересів. Відсутність достатньої уваги з боку оточуючих часто призводить до того, що молода людина підпадає під вплив негативних явищ, які

відбуваються у сучасному українському суспільстві. Проте, психологічний механізм злочинної поведінки підлітків полягає не тільки в особистих поглядах, бажаннях і потребах, а й залежить від характеру його відносин з групою взаємодіючих з ним осіб. Вплив групи на психічно нестійких підлітків інколи є вирішальним для вчинення ними злочинів. У групі, під час її колективних дій, спостерігається примноження, збільшення рівня та сили деяких психічних і моральних почуттів суб'єктів, які призводять до вчинення антигромадського проступку, що поодиноці міг бути й не вчинений. Особистісні особливості та риси характеру окремих злочинців знаходились у протиріччі з обставинами їх участі у вчиненні групового злочину. Багато у чому це пояснюється груповою психологією [3, с. 55].

Особистість злочинця – це багатогранне поняття, з яскраво вираженим міжгалузевим характером, оскільки вивчається не тільки психологами, а й юристами. Але в юридичній психології дана проблема є однією із центральних. Поняття особистості злочинця, тобто особистості людини, винуватої у вчиненні суспільно небезпечного діяння, яке заборонене законом під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності, виражає його соціальну суть, складний комплекс характерних його особливостей, зв'язків, відносин, його моральний і духовний світ [4, с. 21].

На думку провідних науковців, з позиції кримінальної психології загальною типовою структурою особистості злочинця включає такі групи ознак:

- 1) *соціально-демографічні*: стать, вік, походження, соціальний стан, освіта, професія, фах та ін.;
- 2) *соціально-психологічні*: соціальні позиції та ролі, моральні якості тощо;
- 3) *психофізіологічні*: темперамент, сила, рухливість і врівноваженість нервової діяльності, а також дані щодо патологічних відхилень особистості;
- 4) *психологічні*: потреби, мотиви, прагнення та інші спонукання, що лежать в основі злочинної поведінки, а також воляова, емоційна, інтелектуальна сфери тощо [2, с. 73-74; 5, с. 36].

При цьому Б.І. Бараненко зазначає, що оперативно-розшукову діяльність (далі – ОРД) цікавлять не всі особистісні характеристики її об'єктів, а лише тільки ті, що мають істотне значення для виконання завдань ОРД, оскільки в принципі для різноманітних напрямків і видів правоохоронної діяльності психологічно значущі властивості злочинця мають різну привабливість [2, с. 74].

Стже, на підставі існуючої типової структури особистості злочинця розглянемо її характерні групи ознак відносно осіб, які не досягли повноліття, але вже вчиняють злочини або інші суспільно небезпечні діяння.

По-перше, у підлітковому середовищі злочини та інші спільно небезпечні діяння вчиняються як особами чоловічої, так і жіночої статі. Зокрема, питома вага розподілена у значній перевазі чоловічої статі, але все

більш кримінально активними стають підлітки жіночої статі. Дана тенденція почала проявлятися ще в першій половині 90-х років минулого століття. Так з 1991 до 1995 року абсолютна кількість дівчат, які приймали участь у вчиненні злочину збільшилась з 11650 до 17913 (питома вага з 7,3 до 8,6%). У 2002 році доля дівчат, які вчиняють злочини досягла 9%. В деяких регіонах даний показник рівний частці жіночої злочинності – 13-17% [6, с. 78]. Вчинення злочинів неповнолітніми особами жіночої статі підкреслює небезпечні зміни в моральних і психологічних якостях підлітків, висвітлює значні прогалини у їх вихованні, як правило, відрізняється підвищеною жорстокістю, й, відповідно, змушує замислитися про майбутнє тощо.

За віковою ознакою вчинення злочинів характеризується нижньою віковою межею суб'єктів – 16 років, а при вчиненні тяжких й особливо тяжких злочинів – 14 років. Це, у деяких випадках, не дозволяє притягати до адекватної юридичної відповідальності осіб, які не досягли повноліття, за усі вчинені ними протиправні діяння, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

Яскравим прикладом розподілу за віковим критерієм осіб, які не досягли повноліття, але вже стали на "слизький" шлях вчинення протиправних діянь можна вважати, наприклад, статистичні данні поширення злочинності серед дітей в окремих містах України. Так, наприклад, станом на липень 2009 року у місті Львів на обліку в правоохоронних органах перебувало 214 осіб, які не досягли повноліття. З них 117 або 54,67% – це особи у віці від 16 до 18 років, 65 або 30,37% – особи у віці від 14 до 16 років, а решта, 32 особи або 14,96% – це діти, які навіть не досягли 14-ти річного віку [7]. Тобто, як бачимо, до поля зору правоохоронних органів лише одного вибірково взятого міста нашої країни потрапило принаймні майже 15% осіб (від загальної кількості взятих на облік дітей), які не досягли віку, з якого можлива кримінальна відповідальність. Ще більш вражаючим є те, що в Україні декілька років тому на обліку в підрозділах кримінальної міліції у справах дітей знаходилось понад дві тисячі правопорушників віком до 11 років [8, с. 12]. Тобто, це діти у віці, коли до них за вчинення суспільно небезпечних діянь згідно з чинним законодавством не застосовуються навіть заходи виховного характеру. При цьому вік таких правопорушників не може залишити будь-кого байдужим, таким, хто не вбачає проблем поширення злочинності серед дітей.

Соціально-психологічні властивості особистості дітей, які вчиняють злочини, є досить негативними. Це пов'язане з недостатньою увагою з боку батьків під час виховання та зумовлене як випадками прямого негативного впливу сім'ї, так і невмінням сім'ї вирішувати питання морально-психологічного виховання дитини в умовах руйнування системи державних органів й підриву матеріальної основи сімейного виховання [9, с. 240]. Також, на цих процесах відбивається негативний вплив най-

ближчого побутового оточення, який нині є домінуючим фактором та сприяє антисоціальної орієнтації підлітків, формує у них уявлення про можливість й допустимість вчинення протиправних діянь тощо.

Освіта у підлітків, які вчиняють злочини, як правило, недостатня або відсутня взагалі. Зокрема, наприклад, у Хмельницькій області в 2009 році з 391 підлітка, які вчинили злочини, 162 особи не працювали й не навчалися. На час вчинення злочину усього навчалось лише 30 осіб [1]. Отже, у тих підлітків, які мають забагато вільного часу, ніде не працюють та не навчаються, надані самі собі, схильність до вчинення антигромадських діянь підвищується.

По-друге, сучасна молодь досягає соціального розвитку раніше, ніж це було ще декілька десятиків років тому. Цей процес супроводжується, перш за все, прискоренням на 1-3 роки розвитком дітей за фізичними і психологічними критеріями.

Акселерація (від лат. *acceleratio* – прискорення) характеризується прискоренням росту і розвитком дітей в порівнянні з попереднім поколінням, що спостерігається на початку 20 століття (в порівнянні з кінцем 19 століття) і протягом всього століття [10]. Акселерація найбільш яскраво виражається у підлітковому віці. Так, наприклад, вже у 60 - 70-х роках минулого століття підлітки були вищими на зріст від своїх однолітків станом на 1927 р.: хлопчики в середньому на 10 см., а дівчатка – на 6 см. Одним із ознак закінчення фізичного розвитку є, як відомо, зупинення росту. У акселерованих юнаків зростання почало закінчуватися в 17-19 років, замість 23-25 років в минулому, а у дівчаток – в 16-17 років, замість 21-23 років [11, с. 17].

Цілком доцільно зауважує А.Є. Личко [11, с. 17], з думкою якого ми погоджуємось, що акселерація відноситься не тільки до фізичного розвитку. Сучасне соціальне життя ставить перед нервовою системою підлітків більш високі вимоги, ніж півстоліття тому. Потік інформації став незрівнянно великим, різноманітні враження, темп життя більш прискореним, а освіта більш складнішою. Фізична акселерація, безумовно співпадає з певним прискоренням психічного розвитку, особливо в інтелектуальних можливостях. Новітні програми у навчальних школах, не тільки це підтвердили, а й можливо, дали сприятливий стимул для прискореного інтелектуального розвитку.

Прискорення розвитку дітей в останнє десятиліття значно зросло і більш виразно проявляється у хлопчиків, ніж у дівчаток, у міського населення, ніж у сільського тощо. Тому діти, які активно включені в процес акселерації, проходять соціалізацію раніше і значно скоріше стають дорослішими, включаються у всі види діяльності як соціально-позитивні, так і негативні, в тому числі й протиправну діяльність.

Соціальна позиція дітей формується під впливом таких чинників, на основі яких діти навчаються жити спільно й ефективно взаємодіяти між собою. Вона передбачає активну участь самої дитини в освоєні куль-

тури міжособистісних відносин, формуванні певних соціальних норм, ролей і функцій, засвоєні знань, умінь та навичок, необхідних для успішної самореалізації. Соціалізація включає пізнання людиною соціальної реальності, оволодіння нею навичками практичної індивідуальної і групової роботи тощо. Таке явище характеризується поступовим розширенням, по мірі засвоєння індивідом соціального досвіду, сфери його спілкування і діяльності, як процес розвитку саморегуляції і встановлення самосвідомості і активної життєвої позиції.

При цьому, підліток має можливість самостійно вибирати перспективу, це пов'язано з рядом важливих характеристик, включаючи можливість передавати інформацію в зрозумілому для інших вигляді і швидко вловлювати суть повідомлень, конструктивно вирішувати конфлікти, з бажанням ділитися інформацією про себе, приймати участь у вирішенні спільних проблем і позитивно відноситись до оточуючих [12, с. 124].

Таким чином, соціальне зростання дитини формується в процесі її взаємодії, спілкування і спільної діяльності з різними людьми та в різних соціальних ситуаціях, спостереження за поведінкою інших людей і наслідування їм, а також навчання й виховання. Можна відповідально стверджувати, що поведінка дитини формується під впливом соціального середовища і, як слушно зазначає В.М. Бурдін, сьогодні поряд з акселерацією відбувається і прискорений процес соціального зростання, що зумовлюється великим обсягом різного роду інформації, яка подається дітям, вільний доступ до неї через різноманітні джерела. Тому сучасні діти дуже рано усвідомлюють себе повноправними членами суспільства, нерідко прагнуть бути суб'єктами тих чи інших суспільних відносин [13, с. 24].

По-третє, діти, які активно включені в процес акселерації в ранньому віці досягають більш високого рівня психологічного розвитку і вся їх життєдіяльність набуває більш широкого спектру, у підлітків з'являються нові інтереси, які інколи не співпадають з інтересами навчання чи сім'ї. Нажаль, сьогодні досить часто серед інтересів підлітка можна констатувати перевагу "вуличних інтересів", що в більшості випадків призводять останніх до вчинення протиправних діянь, прояву насилля, агресії тощо. У дітей ще в досить малому віці виникає бажання самостійно керувати своїми діями, мати особисту свободу, що викликає у них гострі реакції протесту, впертості й, навіть, ворожнечі проти батьків, вчителів, оточення. Це ускладнює виховування дитини та формування її вольових якостей особистості. Діти, маючи несформовану психіку, починають ігнорувати дорослих, тягнуться до розваг, проведення часу в компаніях однолітків, пропускають заняття тощо.

Таким чином, специфікою соціалізації підлітка в останні роки є певна невизначеність, з одного боку, між вимогами життя і його власними інтересами, з іншого – між його можливостями і його власними вимогами самого до себе.

Сьогодні фахівці у сфері психології та педагогіки наголошують, що у дітей саме з 11-річного віку формується свідома, справжня особистість. Особи цього віку здатні усвідомлювати не тільки фактичний характер своєї поведінки, а й її соціальне значення, нести відповідальність за свої вчинки тощо. Саме тому психологи розглядають осіб, які не досягли повноліття, як правопорушників саме з 11-річного віку. На їх погляд, починаючи з 11-річного віку у особи виникає автономна мораль, основними ознаками якої є усвідомлення необхідності правил певної поведінки, відповідальності за порушення цих правил, усвідомлення відповідальності за вину тощо. Інакше кажучи, виникає суб'єктивна відповідальність, як властивість особи узгоджувати свою поведінку з законами та нести відповідальність у разі порушення законодавства [13].

Таким чином, прискорений процес фізичного та інтелектуального розвитку підростаючого покоління не зворотно веде до того, що їх можливості правильно оцінювати свою поведінку проявляться все в більш ранньому віці. Підлітки здатні усвідомлювати більш складні соціальні явища, наслідки своєї поведінки та адекватно керувати нею.

Отже, аналізуючи психологічні особливості підлітка, який вчиняє протиправні діяння, та соціально-психологічні чинники його розвитку, можна дійти висновку, що акселерація й соціалізація дітей у сучасних умовах розвитку українського суспільства виступає однією з передумов вчинення ними протиправних діянь у більш ранньому віці, ніж це було декілька років тому. Враховуючи це, виникає невідкладна необхідність у пошуку нових більш ефективних способів протидії поширенню злочинності у підлітковому середовищі, вжиття додаткових заходів з боку державних правоохоронних органів, які сприяли б поступовому зниженню рівня злочинних проявів серед дітей тощо. На наш погляд, ці питання потребують подальшого більш глибокого дослідження та, відповідно, законодавчого й практичного вирішення.

Використана література:

1. Згідно зі статистичними даними ГУМВС України в Хмельницькій області.
2. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник / МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України; [За ред.: проф. Е.О. Дідоренка, проф. Я.Ю. Кондратьєва]. - Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. - 272 с.
3. Літвінова О.В. Причини злочинності неповнолітніх та заходи її попередження // Сучасні напрямки профілактики та актуальні проблеми розслідування злочинів, що вчиняються неповнолітніми : матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 30 трав. 2009 р.) / редкол.: Ю.П. Янович (голова) та ін. - Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ. - 2009. - 140 с.
4. Личность преступника / Под ред. В.Н. Кудрявцева и др. - М., 1975.

5. Васильев В.Л. Юридическая психология. 5-е изд., перераб. и доп. - СПб.: Питер, 2005. - 655 с.
6. Пишьякина Н.И. Характеристика преступлений несовершеннолетних // Криминология: вчера, сегодня, завтра (2006) СПб: Изд-во "Русь". - № 2. - С. 72-83.
7. Цицак І. Літні подвиги неповнолітніх // Суботня пошта. - четвер. - 2 липня. - 2009. - № 70 (808). - [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/content/view/4833/359/>
8. Ларіна О. Злочинність серед неповнолітніх зростає // Юридичний вісник України. - 2004. - № 27 (471). - С. 9-16.
9. Криминологія: Загальна та особлива частина: [Підручник для вищих студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів] І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед; За ред. проф. І.М. Даньшина. - Харків: Право, 2003. - 352 с.
10. Мегаэнциклопедия Кирилла и Мефодия // [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.megabook.ru/Article.asp?AID=609051>
11. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Изд. 2-е доп. и перераб., Л.: Медицина, 1983. - 128 с.
12. Психологическая энциклопедия. 2-е изд. / Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. - СПб.: Питер, 2006. - 1096 с.
13. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: Монографія. - К.: Атіка. - 2004. - 240 с.

УДК 351.753

А.В. Корнієць

**ТИПОЛОГІЯ ТЕРМІНІВ "ЗБРОЯ"
ТА "ВИБУХОВІ РЕЧОВИНИ"**

Стаття присвячена теоретичним та практичним проблемам використання термінів "зброя", "вибухові речовини" у чинному законодавстві України. Розглянуто основні похідні терміни цих дефініцій, запропоновано шляхи вирішення деяких проблем.

Ключові слова: зброя, вибухові речовини, вибухові матеріали, бойові припаси, вибух, вибухівка, вибухові пристрої, засоби ініціювання.

Статья посвящена теоретическим и практическим проблемам использования терминов "оружие", "взрывчатые вещества" в действующем законодательстве Украины. Рассмотрены основные производные термины этих дефиниций, предложены пути разрешения некоторых проблем.

Ключевые слова: оружие, взрывчатые вещества, боевые припасы, взрыв, взрывчатка, взрывные устройства, средства инициирования.

The article is devoted to the theoretical and practical problems of resing the terms "weapon", "explosive substances" in the Ukrainian legislation in force. Fundamental derivative terms of these definitions are examined, the ways of some problems' solving are suggested.

Key words: weapon, explosive substances, explosive materials, ammunition, explosion, explosives, explosive devices, initiating means.